

ROBERT
HERIS
DIKTATOR

Treća knjiga trilogije *Ciceron*

Prevela
Žermen Filipović

■ Laguna ■

Naslov originala

Robert Harris

DICTATOR

Copyright © Robert Harris 2015

Translation copyright © 2016 za srpsko izdanje, LAGUNA

TRILOGIJA O CICERONU

IMPERIJUM

LUSTRUM

DIKTATOR

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Mojoj kćerki Holi

SADRŽAJ

Mape	8–9, 10
Beleška autora	11
Prvi deo	17
Drugi deo	255
<i>Dramatis Personae</i>	441
Rečnik	447
Izjave zahvalnosti	453

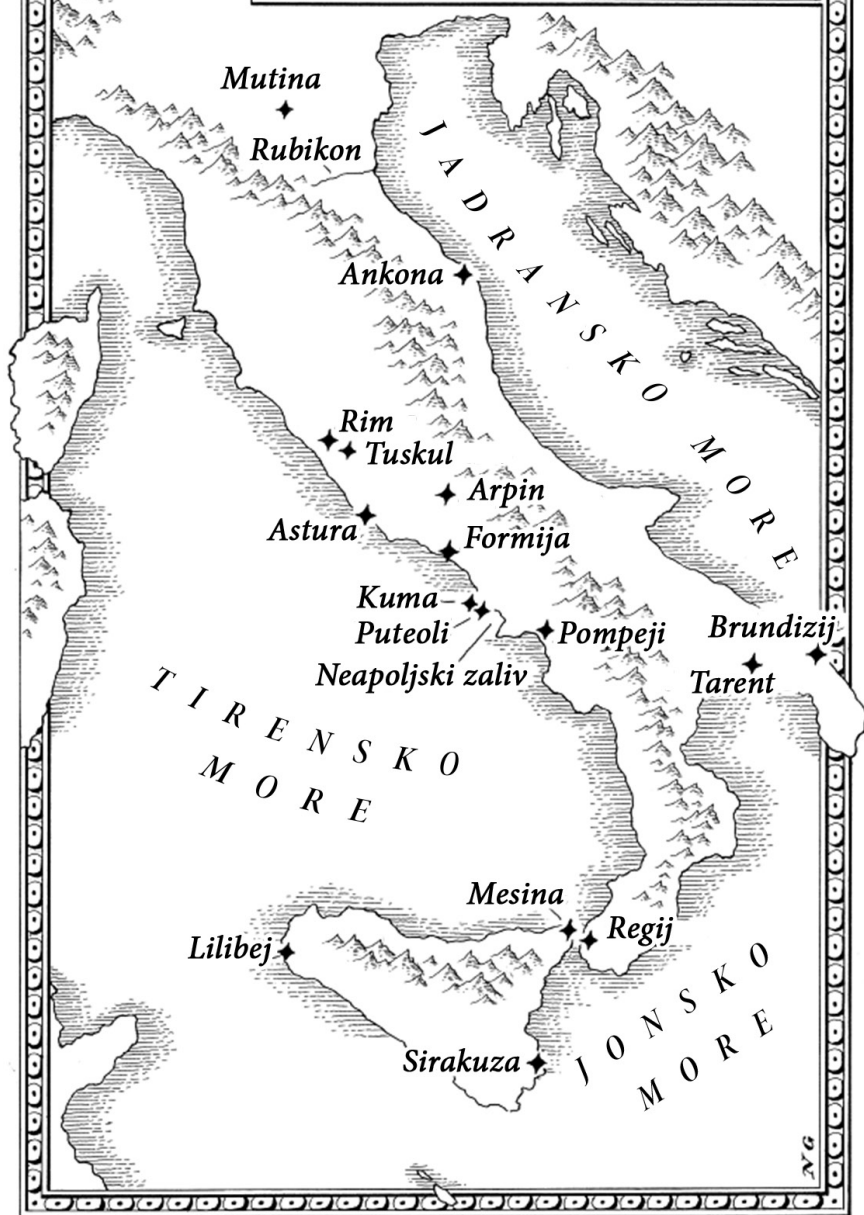

RIMSKA DRŽAVA 44.g. p. n. e.

1. Rim	7. Patra
2. Munda	8. Atina
3. Taps	9. Tesalonika
4. Dirahij	10. Rodos
5. Korkira	11. Laodikeja
6. Farsal	12. Kara

CICERONOVA ITALIJA

BELEŠKA AUTORA

Diktator nam donosi priču o poslednjih petnaest godina u životu rimskog državnika Cicerona, zamišljenu u obliku biografije koju piše njegov sekretar Tiron.

Postoje valjana svedočanstva da je Tiron zaista postojao i da je takvo delo napisao. Rođen kao rob na porodičnom imanju, bio je tri godine mlađi od svog gospodara, ali je živeo mnogo duže od Cicerona i doživeo, prema Hijeronimovim rečima, stoti rođendan.

„Ne mogu se pobrojati poslovi koje si za mene obavio“, pisao mu je Ciceron u jednom pismu 50. g. pre nove ere, „u mom domu i van njega, u Rimu i u provincijama, u privatnim i javnim poslovima, u mom radu i književnom delu...“ Tiron je prvi čovek koji je bio u stanju da u celosti i tačno zabeleži reči govornikâ u Senatu a njegov brzopis, poznat kao *Notae Tironianae*,* Crkva je i dalje koristila i u šestom veku, a neki njegovi elementi (simbol „&“, skraćenice poput

* *Notae Tironianae* – Tironovi znaci. (Prim. prev.)

etc., N. B., i.e., e.g.) sačuvani su do danas. Napisao je takođe nekoliko rasprava o razvoju latinskog jezika. Istoričar Askonije Pedijan iz 1. veka kao izvor navodi Tironovo višetomno delo o Ciceronovom životu, na koje se i Plutarh u dva navrata poziva. Međutim, kao i ostali Tironovi književni radovi, i ovaj je nestao s propašću Rimskog carstva.

A kako je izgledalo to delo, pitamo se i danas. Ciceronov život bio je neobičan, čak i po uobičajenim merilima onog doba. Relativno niskog porekla u poređenju sa suparnicima plemićkog roda, i premda nezainteresovan za vojne poslove, upotrebljavajući besedničko umeće i briljantan um, meteorskom brzinom se uzdizao kroz rimski politički sistem dok, uprkos svemu, najzad nije postao konzul kad je napunio četrdeset dve godine, što je bio uslov da se uopšte i stupi na taj položaj.

Dok je bio na toj dužnosti – 63. g. pre nove ere – usledila je kriza i tada se morao obračunati sa zaverom koju je predvodio Sergije Katilina, s ciljem da se sruši republika. Da bi ugušio pobunu, Senat je, pod Ciceronovim vođstvom, naredio da se pogube petorica istaknutih građana – ta epizoda će se zauvek vezivati uz njegovu javnu službu.

Kad su potom trojica najmoćnijih ljudi u Rimu – Julije Cezar, Pompej Veliki i Marko Kras – udružili snage i stvorili takozvani trijumvirat kako bi vladali državom, Ciceron je odlučio da im se suprotstavi. Služeći se svojim moćima velikog pontifika, Cezar je zauzvrat pustio ambicioznog plemića i demagoga Klodija – Ciceronovog starog neprijatelja – da ga uništi. Dozvolivši Klodiju da se odrekne patricijskog statusa i postane plebejac, Cezar mu je omogućio da bude izabran za tribuna. Tribuni su imali moć da građane dovedu pred narod, uznemiravaju ih i progone. Ciceron je brzo

zaključio da nema izbora do da pobjegne iz Rima. Upravo u tom užasnom trenutku njegove sudbine počinje *Diktator*.

Moj je cilj da, što tačnije mogu u okviru konvencija koje nameće fikcija, opišem kraj Rimske republike onako kako su ga možda doživeli Ciceron i Tiron. Gde god je bilo moguće, pisma, besede i opisi događaja zasnovani su na originalnim izvorima.

Kako *Diktator* obuhvata ono za šta se može tvrditi da je – barem do tragičnog razdoblja od 1933. do 1945. godine – najburnije razdoblje ljudske istorije, u knjizi su priloženi mape, rečnik i spisak ličnosti kako bi se čitalac lakše mogao snaći u Ciceronovom razućenom i urušenom svetu.

Robert Heris
Kintberi, 8. juna 2015.

„Melanholija antičkog sveta meni se čini dubljom u poređenju s melanholijom savremenih ljudi, koji manje-više svi podrazumevaju da iza mračne praznine leži besmrtnost. Ali za antički svet 'crna rupa' je bila sam beskraj; njihovi snovi se pomaljavu i nestaju na podlozi od uvek istog abonosa. Nema krika, nema grča – ničeg do postojanosti zamišljenog pogleda. Kako bogova više nije bilo, a Hrist se još nije pojavio, slučio se jedinstven trenutak u istoriji, od Cicerona do Marka Aurelija, kada je postojao samo čovek. Nigde više ne nalazim takvu veličinu.“

Gistav Flober, pismo gospođi Rože de Ženet, 1861.

„Ciceron je za života veličao život. I njegova pisma su kadra da to učine makar za ponekog studenta koji odvoji vreme od omalovažavanja beznađa da bi živeo među Vergilijevim ljudima u togama, beznadežnim gospodarima jednog većeg sveta.“

D. R. Šeklton Bejli, *Ciceron*, 1971.

PRVI DEO

IZGNANSTVO

Od 58. do 47. g. p. n. e.

Nescire autem quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est aetas hominis, nisi ea memoria rerum veterum cum superiorum aetate contextitur?

Ne znati ništa o onome što je prethodilo našem sopstvenom rođenju znači zauvek ostati dete. Jer šta vredi ljudski život ukoliko istorijskim zapisima nije utkan u život naših predaka?

Ciceron, *O govorniku*, 46. g. p. n. e.

I

Sećam se krikova Cezarovih ratnih rogova što su nas gonili preko mračnih polja Lacija – njihovih žudnih, željnih urlika, kakve ispuštaju životinje u teranju – i kako se, kad su utihnuli, čulo klizanje naše obuće po zaleđenom drumu i naše brzo disanje.

Besmrtnim bogovima nije bilo dovoljno što su Cicero na pljuvali i psovali njegovi sugrađani; nije bilo dovoljno što je u pola noći oteran od ognjišta i žrtvenika svoje porodice i predaka; nije bilo dovoljno čak ni kad se, dok smo pešice bežali iz Rima, osvrnuo i gledao kako mu kuća gori. Svim ovim patnjama, smatrali su, neophodno je dodati još jednu tančinu – naterati ga da sluša kako vojska njegovog neprijatelja podiže logor na Marsovom polju.

Iako je bio najstariji među nama, Ciceron je koračao podjednako brzo kao i mi ostali. Ne tako davno imao je Cezarov život u šaci. Mogao ga je zdrobiti lako kao ljusku jajeta. Sada su ih njihove sudbine odvele u sasvim suprotnim smevovima. Dok je Ciceron hitao na jug ne bi li umakao svojim

neprijateljima, tvorac njegove propasti marširao je na sever da preuzme zapovedništvo nad obe provincije Galije.

Hodao je oborene glave, ne progovarajući ni reč, i pretpostavljao sam da je tako zato što je isuviše ožalošćen da bi govorio. Tek u zoru, kad smo našli svoje konje u Bovili i kad je trebalo da započnemo drugi deo bekstva, zastao je na ulazu u kola i iznenada rekao: „Misliš li da treba da se vratimo?“

Pitanje me je iznenadilo. „Ne znam“, rekao sam. „Nisam razmišljao o tome.“

„Razmisli sad. Reci mi – zašto bežimo iz Rima?“

„Zbog Klodija i njegove rulje.“

„A zašto je Klodije toliko moćan?“

„Zato što je tribun i može da donosi zakone uperene protiv tebe.“

„A ko mu je omogućio da postane tribun?“

Oklevao sam. „Cezar.“

„Tačno. Cezar. Misliš li da je slučajnost to što je taj čovek otišao u Galiju upravo u onom trenutku? Naravno da nije! Čekao je dok ga uhode nisu izvestile da sam napustio grad, pa tek onda svojoj vojsci zapovedio da krene. Zašto? Uvek sam pretpostavljao da je Klodija unapređivao kako bi me kaznio što sam govorio protiv njega. Ali šta ako mu je sve vreme cilj bio da me istera iz Rima? Zašto mora da bude siguran da sam otišao pre nego što i sam ode?“

Trebalo je da shvatim razložnost njegovih reči. Trebalo je da ga nagovorim da se vratimo. Bio sam, međutim, isuviše iscrpljen da bih razmišljao jasno. A iskreno govoreći, bilo je tu još nešto. Isuviše sam se plašio onoga što bi nam Klodijeve siledžije mogle uraditi ako nas uhvate da ponovo ulazimo u grad.

Stoga sam kazao: „Pitanje je na mestu i ne mogu se pretvarati da imam odgovor. No zar, nakon što smo se sa svima pozdravili, ne bi delovalo neodlučno najednom se ponovo pojaviti? Bilo kako bilo, Klodije je spalio tvoju kuću – gde bismo se vratili? Ko bi nas primio? Mislim da bi bilo mudrije da se držiš prvobitne zamisli i odeš što dalje od Rima.“

Oslonio se glavom na kola i zatvorio oči. Zaprepastio sam se kad sam pri bledosivoj svetlosti video koliko je delovao ispijeno nakon noći provedene na drumu. Kosu i bradu nije sekao nedeljama. Nosio je crnu togu. Ovi javni znaci žalovanja značili su da je, iako mu je tek bila četrdeset deveta, izgledao mnogo starije – kao neki drevni, ubogi sveti čovek. Posle nekog vremena je uzdahnuo. „Ne znam, Tirone. Možda si u pravu. Toliko nisam spavao da sam isuviše umoran i ne mogu više da mislim.“

I tako je napravljena kobna greška – više iz neodlučnosti nego iz odlučnosti – i nastavili smo žureći dalje na jug do kraja tog dana i još narednih dvanaest, odlazeći, mislili smo, na bezbednu udaljenost od opasnosti.

Putovali smo s najmanjom mogućom pratnjom kako ne bismo privlačili pažnju – samo vozač kola i tri naoružana roba na konjima, jedan ispred, a dvojica iza. Kovčežić sa zlatnim i srebrnim kovanicama što je Atik, Ciceronov najstariji i najbliži prijatelj, dao kako bi nam se platilo putovanje, bio je sakriven ispod našeg sedišta. Boravili smo samo u kućama ljudi kojima smo verovali, ni u jednoj se nismo zadržavali duže od jedne noći i klonili smo se mestâ gde bi Cicerona mogli zaustaviti – na primer, njegove vile na obali u Formiji, prvog mesta gde bi ga svako ko traga za njim potražio, i Neapoljskog zaliva, kamo je svet iz Rima svake godine bežao u

potraži za zimskim suncem i toplim prolećem. Zaputili smo se što smo brže mogli prema vrhu italske čizme.

Ciceronova namera, osmišljena usput, bila je da odemo na Siciliju i tamo ostanemo dok se u Rimu ne smiri politička hajka na njega. „Rulja će se na kraju okrenuti protiv Klodija“, predviđao je, „jer takva je nepromenljiva ćud rulje. On će uvek biti moj smrtni neprijatelj, ali neće uvek biti tribun – to nikad ne smemo zaboraviti. Njegova dužnost ističe za devet meseci, a onda se možemo vratiti.“

Bio je uveren da će ga Sicilijanci prijateljski dočekati ako ni zbog čeg drugog a ono zato što je uspešno vodio tužbu protiv Vera, koji se kao guverner ostrva ponašao kao tiranin – iako je od te sjajne pobede, kojom je započeo svoju političku službu, prošlo već dvanaest godina, a otad je i Klodije bio na dužnosti u toj provinciji. Unapred sam poslao pisma najavljujući njegovu nameru da potraži utočište, a kad smo stigli u luku u Regiju, iznajmili smo čamac sa šest veslača da nas preveze preko tesnaca u Mesinu.

Luku smo napustili po vedrom zimskom jutru nezabornog plavetnila mora i neba, jednog svetlog, drugog tamnog, razdvojenih linijom oštrom poput sečiva; udaljenost do Mesine – svega tri milje. Prešli smo je za nepun sat. Približili smo se toliko da smo mogli videti kako Ciceronove pristalice čekaju na stenama da mu požele dobrodošlicu. Ali između nas i ulaza u luku stajao je ratni brod s crveno-zelenim stegom Gaja Vergilija, guvernera Sicilije, a kako smo prilazili svetioniku, podigao je sidro i lagano krenuo napred da nam zapreči prolaz. Vergilije je stajao uz ogradu, okružen liktorima, a nakon što je vidno ustuknuo primetivši Ciceronovu zapuštenu pojavu, doviknuo je pozdrav, na koji je Ciceron uzvratio ljubazno. Poznavali su se godinama iz Senata.

Vergilije je upitao kakve su mu namere.

Ciceron je doviknuo da, prirodno, namerava da se iskrcava na obalu.

„Tako sam čuo“, odvratio je Vergilije. „Nažalost, to ne mogu dozvoliti.“

„Zašto ne?“

„Zbog Klodijevog novog zakona.“

„A koji bi to novi zakon bio? Toliko ih je da se čovek lako pogubi.“

Vergilije je članu svog osoblja rukom dao znak da priđe, a ovaj je izvadio spis i nagnuo se da mi ga doda – udaljenost je bila prilična i morao sam se protegnuti na vrhove prstiju – a onda sam ga predao Ciceronu. I dan-danas pamtim kako je u njegovim rukama lepršao na povetarcu kao da je živo biće; bio je to jedini zvuk u potpunoj tišini. Ciceron nije žurio, a kad ga je pročitao, pružio mi ga je bez reči.

Lex Clodia in Ciceronem

Budući da je Marko Tulije Ciceron rimske građane pogubio bez saslušanja i bez presude i u tom cilju kriptovorio ovlašćenje i ukaz Senata, ovim se naređuje da mu se zabranjuje pristup vatri i vodi na udaljenosti od četiristo milja od Rima, da mu niko pod pretnjom smrtne kazne ne sme pružiti utočište niti ga primiti, da mu se oduzimaju sva imovina i posedi, da se njegova kuća u Rimu sruši, a na njenom mestu podigne hram posvećen boginji Libertas, i da će svako ko predlaže, govori, glasa ili preduzme bilo koji korak da se Ciceron vrati iz izgnanstva biti smatran državnim neprijateljem ukoliko oni koje je Ciceron nezakonito pogubio ne ožive pre toga.

Morao je to biti strašan udarac. Bio je, međutim, dovoljno pribran da ga odbaci odmahnuvši rukom. „Kad je“, upitao je, „objavljena ova glupost?“

„Rečeno mi je da je u Rimu oglašena pre osam dana. U moje je ruke stigla juče.“

„Onda još nije zakon i ne može biti zakon dok se ne pročita i treći put. Moj pisar će to potvrditi. Tirone“, rekao je okrećući se ka meni, „kaži guverneru kad se najranije može usvojiti.“

Pokušao sam da izračunam. Da bi se o njemu moglo glasnati, nacrt zakona se morao tri puta naglas pročitati na Forumu na tri uzastopna pazarna dana. No toliko me je potreslo ovo što sam upravo pročitao da se nisam mogao setiti koji je to bio dan, a kamoli kad padaju pazarni dani. „Za dvadeset dana od danas“, usudio sam se da kažem, „možda dvadeset pet?“

„Vidiš“, uzviknuo je Ciceron. „Imam tri nedelje čak i ako bude usvojen, a siguran sam da neće biti.“ Stao je na pramac pokušavajući da ostane uspravan i pored ljuljanja čamca, pa molećivo raširio ruke. „Molim te, dragi moj Vergilije, u ime našeg dosadašnjeg prijateljstva, sad kad sam došao dovede, makar mi dozvoli da se iskrkam i provedem noć-dve sa svojim pristalicama!“

„Ne. Kao što kažem, žao mi je, ali ne mogu se izložiti takvoj opasnosti. Posavetovao sam se sa svojim stručnjacima. Kažu da ćeš, čak i ako otputuješ na najzapanjniji kraj ostrva, u Lilibej, i dalje od Rima biti udaljen trista pedeset milja, a onda će se Klodije obrušiti na mene.“

Na to Ciceron više nije bio onako ljubazan. Ljutito je kazao: „Po zakonu nemaš prava da ometaš putovanje rimskog građanina.“

„Imam sva prava da štitim mir u svojoj provinciji. A ovdje, kao što znaš, moja reč *jeste* zakon...“

Delovao je kao da se pravda. Rekao bih da se čak i stideo. Ali bio je nepokolebljiv i nakon još pokoje ljutite reči nije bilo druge no okrenuti se i odveslati nazad u Regij. Naš odlazak izazvao je na obali uzvik užasa i video sam da je Ciceron prvi put ozbiljno zabrinut. Vergilije mu je bio prijatelj. Ako se ovako ponašao prijatelj, onda će uskoro čitava Italija biti protiv njega. Povratak u Rim i protivljenje zakonu bilo je isuviše opasno da bi se na to i pomišljalo. Otišao je prekasno. Izuzev telesne opasnosti što bi proistekla iz takvog putovanja, zakon će gotovo sigurno biti usvojen, a tada ćemo biti udaljeni četiristo milja od granice koju je zakon propisivao. Da bi se bezbedno povinovao uslovima izgnanstva, moraće smesta da pobegne iz Italije. Galija očigledno nije dolazila u obzir zbog Cezara. Stoga će morati otići nekud na Istok – možda u Grčku ili u Aziju. Nažalost, bili smo na pogrešnoj strani poluostrva da bismo bežali nepouzdanim zimskim morem. Morali smo se prebaciti na suprotnu obalu, u Brundizij na Jadranu, i pronaći veliki brod koji može izdržati dugu plovidbu. Našli smo se u izuzetno neugodnom položaju – kao što je Cezar, pravi pokrovitelj i tvorac Klodija, nesumnjivo i nameravao.

Trebalo nam je dve nedelje napornog putovanja da pređemo planine, često po žestokom pljusk u uglavnom lošim drumovima. Opasnost od zasede, činilo se, vrebala je na svakoj milji iako su proste varošice kroz koje smo prolazili delovale dovoljno gostoprmljivo. Noću smo spavali u zadimljenim, hladnim krčmama i jeli tvrd hleb i masno meso što nije bilo mnogo ukusnije ni uz kiselo vino. Ciceronovo raspoloženje

kretalo se između besa i beznada. Sada je jasno uviđao da je odlaskom iz Rima napravio strašnu grešku. Bila je ludost napustiti bojište i ostaviti Klodija da neometano širi klevete kako je Ciceron građane pogubio „bez saslušanja i bez presude“ kad je, u stvari, svakom od petorice Katilinih zaverenika dozvoljeno da razgovaraju sa svojim braniocima, a njihovo pogubljenje odobrio čitav Senat. Njegovo bekstvo je, međutim, bilo ravno priznanju da je kriv. Trebalo je da poslušá unutrašnji glas i vrati se kad je čuo kako Cezarove trube odlaze i prvi put shvatio da greši. Plakao je zbog nesreće koja mu je zadesila ženu i decu usled njegove gluposti i strašljivosti.

A kad je napokon prestao da šiba sebe, svoj bič je usmerio na Hortenzija „i ostale plemićke razbojnice“, koji mu nikad nisu oprostili što se onako skromnog porekla uzdigao do konzulata i spasao republiku: namerno su ga podsticali da pobjegne kako bi ga uništili. Trebalo je da sledi primer Sokrata, koji je rekao da je smrt poželjnija od izgnanstva. Da, trebalo je da se ubije! Dograbio je nož sa stola u trpezariji. *I hoće, ubiće se!* Čutao sam. Nisam ozbiljno shvatao njegovu pretnju. Nije mogao podneti da vidi ni tuđu krv, a kamoli svoju. Čitavog života se trudio da izbegne vojne pohode, igre, javna pogubljenja, sahrane – sve što bi ga moglo podsetiti na smrtnost. Ako ga je bol plašio, smrt ga je užasavala – što je, iako nikad ne bih bio toliko drzak da na to ukažem, i bio osnovni razlog što smo uopšte i pobjegli iz Rima.

Kad smo najzad ugledali utvrđene zidine Brundizija, odlučio je da ne uđe u grad. Luka je bila toliko velika i prometna, toliko prepuna stranaca i toliko predvidljiva kao njegovo odredište da je bio uveren kako je to očigledno mesto da se izvrši njegovo ubistvo. Stoga je utočište potražio nešto dalje uz obalu, u kući svog starog prijatelja Marka Lenija

Flaka. Te noći smo prvi put posle tri nedelje spavali u pristojnim posteljama, a narednog jutra smo otišli na žal. Talasi su bili mnogo veći nego na sicilijanskoj strani. Jadran je bio siv i uzburkan. Jak vetar je neumorno nanosio belu penu na stene i šljunak. Ciceron se i u najbolja vremena gnušao plovidbe morem, a ova je obećavala da će biti naročito gadna. No bio je to jedini način da pobegnemo. Sto dvadeset milja iza obzorca nalazila se obala Ilirika.

Primitivši njegov izraz lica, Flak je rekao: „Ne kloni duhom, Cicerone – možda zakon neće biti usvojen ili će neki drugi tribun na njega staviti veto. U Rimu je morao ostati *neko* ko je spreman da se bori za tebe – Pompej, sigurno?“

Pogleda uprtog u more, Ciceron, međutim, nije odgovorio ništa i nekoliko dana kasnije smo čuli da je zakon zaista usvojen i da je Flak stoga počinio težak prestup, jednostavno zato što je osuđenog izgnanika primio u svoju kuću. I pored toga pokušao je da nas nagovori da ostanemo. Tvrdio je da se *on* ne plaši Klodija. Ali Ciceron nije hteo ni da čuje: „Tvoja odanost me je ganula, stari prijatelju, ali ono čudovište će odmah po usvajanju zakona poslati skupinu svojih unajmljenih pesničara da me pronađu. Nema vremena za gubljenje.“

Pronašao sam u luci u Brundiziju trgovački brod čiji je zapovednik, posle mnogo ubeđivanja, pristao da se za ogroman novac otisne na zimi opasnu plovidbu Jadranom i sledećeg jutra smo se ukrcali čim je svanulo, kad još nije bilo nikog u blizini. Bio je to snažan brod sa širokom kobilicom i posadom od dvadesetak ljudi, navikao na trgovački put između Italije i Dirahija. Nisam se razumeo u brodove, ali mi je ovaj izgledao dovoljno bezbedno. Zapovednik je procenio da će plovidba trajati dan i po – ali morali smo krenuti odmah, rekao je, i iskoristiti povoljan vetar. Dok su mornari pripremali brod i Flak čekao na pristaništu, Ciceron je hitro

u pero izgovorio poslednju poruku svojoj ženi i deci: *Bio je to lep život, sjajna služba – upropastilo me je dobro u meni, ništa loše. Draga moja Terencija, najvernija i najbolja žena, moja mila kćeri Tulija i Marko, naša jedina preostala nado – zbogom!* Prepisao sam poruku i predao je Flaku. Podigao je ruku u znak oprostajnog pozdrava. Tada su razvili jedro, povukli užad, veslači nas odgurnuli od pristana, te smo se otisnuli u bledosivu svetlost.

Isprva smo postizali dobru brzinu. Ciceron je stajao visoko iznad palube na kormilarskom postolju, naslonjen na ogradu krme, zagledan u veliki brundizijski svetionik što je nestajao za nama. Izuzev njegovih poseta Siciliji, sada je prvi put napustio Italiju još od mladosti, kad je otišao na Rodos da uči besedništvo od Molona. Od svih ljudi koje sam poznavao, Ciceron je po prirodi bio najnespremniji za izgnanstvo. Da bi bio uspešan, bile su mu potrebne povlastice prosvetelnog društva – prijatelji, novosti, glasine, razgovor, politika, večere, predstave, kupatila, knjige, lepe građevine; gledati kako sve to nestaje za njega je moralo predstavljati patnju.

I pored toga, za nešto više od jednog sata sve je to nestalo, progutala ga je praznina. Vetar nas je snažno gurao napred, a dok je brod sekao belu penu talasa, pomislio sam na Homerove reči: „Šumni / hučaje talas uz brvno...“* No sredinom jutra brod je, činilo se, postepeno gubio brzinu. Veliko smeđe jedro se opustilo i dvojica kormilara, koji su stajali za svojim polugama, počeli su se zabrinuto zgledati. Uskoro su se gusti crni oblaci nagomilali na obzorju, a za samo jedan

* Homer, *Odiseja*, Drugo pevanje, stihovi 428–429, u prevodu Miloša Đurića. (Prim. prev.)

sat zatvorili su se nad nama kao klopka. Pomračilo se i još je više zahladnelo. More je bivalo sve nemirnije jer je vetar opet duvao sve jače, ali ovog puta nas je šibao u lica nano-seći hladne kapi s površine talasa. Grad je počeo padati na palubu što je ponirala.

Ciceron je zadrhtao, nagnuo se napred i povratio. Lice mu je posivelo kao u mrtvaca. Obgrlio sam mu ramena i pokazao da treba da siđemo na donju palubu i potražimo zaklon u unutrašnjoj prostoriji. Bili smo na sredini lestvica kad je pomračinu zaparao blesak munje, a za njim se čas kasnije čuo zaglušujući, strašni prasak, kao da se lomi kost ili cepa stablo, i bio sam siguran da smo izgubili jarbol jer je najednom izgledalo kao da se prevrćemo dok su se svuda oko nas veliki blistavi crni mlazovi uzdizali i rušili pri blesku munja. Vrisak vetra sprečavao je i da se progovori i da se čuje. Na kraju sam jednostavno gurnuo Cicerona u prostoriju, skotrljao se za njim i zatvorio vrata.

Pokušali smo da ustanemo, ali se brod ljuljao. Na palubi je vode bilo do gležnjeva. Noge su nam se klizale. Pod se naginjao najpre na jednu, pa na drugu stranu. Hvatali smo se za zidove dok smo leteli tamo-amo po mraku usred rasturenih alatki, ćupova vina i vreća ječma, kao glupe životinje u sanducima na putu ka klanici. Napokon smo se uglavili u ugao i tu ležali mokri do kože, drhteći, dok se brod tresao i ljuljao. Bio sam siguran da nam je došao kraj, pa sam zatvorio oči i molio se Neptunu i svim bogovima da nas spasu.

Prošlo je mnogo vremena. Koliko, ne mogu reći – svakako je to trajalo do kraja dana, čitavu noć i deo narednog dana. Ciceron je izgledao kao da je bez svesti; u nekoliko navrata sam dodirivao njegov hladni obraz ne bih li se uverio da je i dalje živ. Svaki put bi načas otvorio oči, a onda ih ponovo sklopio. Kasnije je rekao da se sasvim pomirio da će

se udaviti, ali njegova morska bolest mu je bilo toliko gadna da nije osećao strah: pre je uvideo kako priroda u svojoj milosti štedi one *in extremis* od užasa zaborava, pa im smrt izgleda kao dobrodošlo izbavljenje. Bezmalo najveće iznenađenje u životu, kazao je, bilo mu je kad se probudio drugog dana i shvatio da je oluja prošla, te da će ipak nastaviti da živi: „Nažalost, moje stanje je toliko nesrećno da sam gotovo zažalio što je tako.“

Kad smo se uverili da je oluja utihnula, vratili smo se na palubu. Mornari su upravo u tom trenutku preko ograde bacali leš nekog jadnika čiju je lobanju smrskao nosač jedra. Jadran je bio gladak kao ulje i miran, podjednako siv kao i nebo, a leš je u njega skliznuo jedva uznemirivši koju kap vode. Hladni vetar donosio je miris koji nisam prepoznao, miris truleži i raspadanja. Otprilike milju dalje primetio sam kako se iznad talasa uzdiže crna stena. No zapovednik broda se nasmejao mom neznanju i rekao da je to Ilirik, te da su to čuvene hridi što štite prilaze drevnom gradu Dirahiju.

Ciceron je isprva nameravao da ide u Epir, planinsku oblast na jugu, gde je Atik imao veliki posed na kojem se nalazilo i utvrđeno selo. Bio je to pust kraj budući da se nikad nije oporavio od strašne sudbine koju mu je Senat nametnuo ukazom vek ranije, kad je, kažnjavajući ga što se digao protiv Rima, svih sedamdeset gradova istovremeno srušeno sa zemljom, a čitavo stanovništvo, njih sto pedeset hiljada, prodato u roblje. Uprkos tome, Ciceron je tvrdio da mu ne bi smetala samoća tog sablasnog mesta. No baš pre no što smo napustili Italiju, Atik ga je upozorio – „sa žaljenjem“ – da može ostati samo mesec dana kako se ne bi proneo glas da tu boravi: ako se to dogodi, po drugoj odredbi Klodijevog